

№ 28 (2019) стор. 98–108

The National Academy of Fine Arts and Architecture

Ukrainian Academy of Fine Art. Research and Methodology Papers

ISSN 2411-3034

Website: <http://naoma-science.kiev.ua/>

УДК 7.046.3:27-312](37-11)"02/09"

ID ORCID 0000-0002-1223-8935

DOI: <https://doi.org/10.33838/naoma.28.2019.98-108>

Наталія Дмитренко

аспірантка при кафедрі теорії та історії мистецтва НАОМА

nata_heavy@ukr.net

Керівник — Л. С. Міляєва, доктор мистецтвознавства, академік НАМУ, професор

ДЖЕРЕЛА ІКОНОГРАФІЇ СЮЖЕТУ “ТАЄМНА ВЕЧЕРЯ” В ПАМ’ЯТКАХ РАННЬОХРИСТІЯНСЬКОЇ ДОБИ

Анотація. В статті аналізуються твори монументального живопису, декоративно-прикладного мистецтва та мистецтва книжкової мініатюри ранньохристиянської доби з першими зображеннями, які відносять нас до прототипів сюжету “Таємна вечеря”. Досліджується іконографія та витоки сюжету, а саме — вплив римських зразків на формування іконографії та художніх творів християнського мистецтва на його ранніх етапах розвитку. Висвітлено основні проблеми ідентифікації сюжету, його символіки та використання в різних видах мистецтва.

Матеріали статті проілюстровані творами монументального мистецтва римських катакомб та експонатами з колекції Лувру, Державного історичного музею в Москві, архієпископської скарбниці Росанського собору та мініатюрами з бібліотеки коледжу Корпус-Крісті в Кембриджі.

Ключові слова: іконографія, семантика, сюжет “Таємна вечеря”, мистецтво катакомб, Візантійська імперія, язичництво, римська традиція.

ICONOGRAPHY OF "THE LAST SUPPER" AND ITS ORIGINS IN THE MONUMENTS OF THE EARLY CHRISTIAN ERA

Nataliia Dmytrenko

Abstract. The article deals with the works of monumental painting, decorative and applied art and art of the book miniature of the early Christian era with the first images that refer to the prototypes of the "Last Supper". The research of iconography and the origins of the plot, namely, the influence of Roman art on the formation of iconography and artistic works of Christian art at its earliest stages of creation is the main line of the article. The main problems of identification of the plot, its symbols and use in various art forms are highlighted.

In the study of the iconography of the plot "The Last Supper", the main difficulties arise with the origin of the plot, and therefore, with the use of evangelical or synoptic sources for its interpretation by masters who created these works of art. Times of dating, works of the early Christian era over time transformed even more and changed in the context of the development of iconography with its artistic peculiarities. The placement of Christ's disciples during the conduct of the sacrament, their posture, clothing, symbolism and details of the conditional interior, which accompany each work deserve detailed examination, art-study analysis and scientific explanation.

In the study of the Byzantine book miniature of the early Christian era, it appears necessary to determine which part of the text from the Holy Scripture is illustrated alongside the image of the "Last Supper" and which additional miniatures accompany it. Also, special attention deserves exceptional and rare in the number of works of decorative and applied arts, in which the plot was embodied. In addition, to consider the origin and development of the iconography of the "Last Supper", it appears necessary to analyse and distinguish the differences in the iconography of works.

The material of the article is illustrated by the works of the monumental art of the Roman catacombs and exhibits from the collection of the Louvre Museum, the State Historical Museum in Moscow, the Archbishopric Treasury of the Rossano Cathedral and the miniatures of the Cambridge Library of the Corpus Christi College.

Key words: *iconography, semantics, plot, the Last Supper, the art of the catacombs, the Byzantine Empire, paganism, the Roman tradition.*

Постановка проблеми. При дослідженні іконографії сюжету “Таємна вечеря” основні складнощі пов’язані з походженням сюжету, а отже, і з використанням євангельських чи синоптичних джерел для його трактування майстрами при виконанні творів. Різноманітні за датованням, твори ранньохристиянської доби з часом трансформувалися та змінювалися в контексті розвитку іконографії та її художніх особливостей. Розміщення учнів Христа під час проведення таїнства, їхні пози, одяг, символіка та деталі умовного інтер’єру, якими сповнено кожен твір, заслуговують детального розгляду, мистецтвознавчого аналізу та наукового пояснення.

Під час дослідження візантійської книжкової мініатюри ранньохристиянської доби виникає потреба визначити, яка частина тексту зі Святого писання ілюструється зображенням “Таємної вечері” та які додаткові мініатюри супроводжують її. Так само окремої уваги заслуговують виняткові та рідкісні за кількістю твори декоративно-прикладного мистецтва, в яких було втілено сюжет. Окрім того, для розгляду започаткування та розвитку іконографії “Таємної вечері” слід також проаналізувати і виділити відмінності в іконографії творів.

Мета статті — аналіз творів ранньохристиянської доби з монументальним живописом катакомб святого Калліста, святих Петра та Марцелліна, віа Латіна (так звана Латинська дорога), візантійської та західноєвропейської книжкової мініатюри з колекції музеїв США і Росії, висвітлення та дослідження іконографії сюжету “Таємна вечеря” й особливостей впливу античного мистецтва на формування мистецтва ранньохристиянського періоду, зокрема втілення зазначеного сюжету.

Актуальність дослідження полягає в аналізі творів із катакомб, які раніше не були опубліковані та ґрунтовно досліджені в контексті використаної іконографії; аналізі новітніх публікацій, пов’язаних з дослідженням конкретних творів із використанням сюжету “Таємна вечеря”,

а також у спробі на основі художнього аналізу та компаративного зіставлення, прийнятого західними та радянськими дослідниками, виділити основні чинники, які сприяли формуванню іконографії сюжету в ранньохристиянський період та розповсюдилися у Візантійській імперії. Результати дослідження можуть бути використані у розробці наукової бази для вивчення пам’яток книжкової мініатюри, монументального та декоративно-прикладного мистецтва у сфері візантиністики та колекціях світових музеїв.

Складність дослідження зародження та розвитку іконографії сюжету “Таємна вечеря” полягає у відсутності ґрунтовних праць вітчизняних дослідників, присвячених зазначеній темі. Загальна інформація щодо дослідження сюжету зводиться лише до короткого аналізу та опису творів, а твори мистецтва книжкової мініатюри та декоративно-прикладне мистецтво не отримали належного висвітлення в наукових працях зарубіжних дослідників. Серед публікацій західних вчених відсутні матеріали саме про ґрунтовне дослідження іконографії творів зі згадуваним сюжетом. Такі праці загалом стосуються або дослідження Святого писання і тієї частини, де йдеться саме про “Таємну вечерю” і де можна простежити різницю у трактуванні сюжету кожного з апостолів. Існують також загальні наукові праці стосовно християнського мистецтва Візантії, де наведено приклади творів із вищезгаданим сюжетом. У більшості досліджень інформація містить лише трактування сюжету в Євангеліях, короткий художній аналіз та кілька відомостей про розвиток і перехід від поганського мистецтва до мистецтва перших християн з описом творів, їхнього характеру та стилістики. Відомості про джерела такої іконографії зазвичай викладені стисло — в них відсутні послідовність, чіткий аналіз та простеження іконографії при широкому охопленні творів, які могли б дати змогу дослідити еволюцію образів та символів, а також чому та за яких обставин

зародилася і поширилася саме та чи інша іконографія на теренах Візантії.

Зв'язок авторського доробку з важливими науковими та практичними завданнями. Матеріали дослідження, присвячені аналізу та з'ясуванню особливостей формування, розвитку іконографії й семантики сюжету “Таємна вечеря” в пам'ятках ранньохристиянської доби, базуються на основі опрацьованих ґрунтовних хрестоматійних та нещодавно опублікованих наукових працях зарубіжних дослідників, і мають на меті стати основою для подальшого дослідження загальної іконографії сюжету в мистецтві Візантійської імперії до її падіння.

Аналіз публікацій. Найбільш повну інформацію з точки зору розгляду сюжету, а саме іконографії “Таємної вечері”, викладено в монографії Андре Грабара “*Christian Iconography. A Study of Its Origins*” [1968], де виокремлено розгляд сюжету і подано його аналіз на прикладах пам'яток ранньохристиянської доби. Андре Грабар одним із перших у своїх дослідженнях поставив проблему походження християнської іконографії. Дослідник у своїх працях розглядав вплив обрядів та церемоній на формування іконографії. Наприкінці 90-х років було випущено великий збірник, присвячений йому посмертно. Основоположником та засновником іконографічної школи прийнято вважати Н. П. Кондакова, учнем якого пізніше став відомий дослідник — В. М. Лазарєв. Славнозвісний *Seminarium Kondakovianum* було засновано в Празі в 1925 році, об'єднанням вчених з “білої еміграції”, які були відомі своїми науковими працями в сфері візантиністики, археології та історії мистецтва.

Найповніша інформація про конкретні експонати на прикладі декоративно-прикладного мистецтва та книжкової мініатюри, їхнє походження та згадки в наукових публікаціях є на офіційних сайтах музеїв із посиланнями на каталоги.

Серед російських досліджень на обрану автором статті тему варто виділити наукові праці Д. В. Айналова “Эллинистические основы византийского искусства” [1900], М. В. Покровського “Очерки памятников христианской иконографии и искусства” [1900], його перевидання [1999] та працю Г. С. Колпакової “Искусство Византии. Ранний и средний периоды” [2004],

в якій розглядається широкий та хрестоматійний спектр пам'яток мистецтва катакомб з точки зору ранньохристиянської естетики та історії Візантійської імперії від її зародження, тобто представлена цілісна картина історії та розвитку і до того ж відомості стосовно термінології візантійського мистецтва. Монографія К. Ю. Єндольцевої “Соль земли: Образы апостолов в позднеантичном мире” дає уявлення про детальний розвиток іконографії апостолів з III по VI століття, звертаючись до ранніх зображень сюжету “Таємна вечеря” [2011].

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на хрестоматійність теми та численні публікації стосовно християнського мистецтва, розвитку загальної іконографії та впливу мистецтва Риму на мистецтво ранніх християн та, власне, мистецтва, яке належить до візантійської спадщини, існує чимало невіршених завдань, одне з яких — дослідження саме витоків іконографії сюжету, зокрема його формування на ранніх етапах, із зазначенням художніх особливостей в деталях зображуваного. Загалом обрана автором тема дослідження не набула належного висвітлення в монографіях та дослідженнях мистецтвознавців радянських часів чи в сучасній Україні — зазначений сюжет розглядали лише в контексті розвитку українського мистецтва XVIII–XIX століть.

Новизна наукового дослідження. Дослідження є першою спробою віднайти, зібрати та проаналізувати твори монументального живопису, декоративно-прикладного мистецтва та мистецтва книжкової мініатюри ранньохристиянського періоду, які раніше не були розглянуті в контексті дослідження іконографії сюжету “Таємна вечеря”, зосередившись саме на еволюції сюжету та його художніх особливостях.

Методологічне значення дослідження полягає в подальшому використанні отриманих даних для розробки методів класифікації та систематизації зображень “Таємної вечері” із застосуванням різної іконографії.

Виклад основного матеріалу. Витоки іконографії сюжету “Таємна вечеря” заслуговують окремого розгляду в контексті розвитку іконографії в мистецтві візантійської імперії від початку її зародження та до самого занепаду.

Території, на яких були створені пам'ятки всесвітньо-культурного значення та надбання, розглядатимемо умовно, адже в ході історії Візантійська імперія розширювала свої кордони. Однак не можна оминати й території, які не входили до її складу, але мали величезний вплив на формування іконографії не тільки християнського мистецтва в цілому, але, зокрема, й на мистецтво, створене візантійськими майстрами.

У статті пропонується розглянути наступні етапи формування іконографії та символіки сюжету “Таємна вечеря”: у мистецтві катакомб — формування іконографії сюжету та перших християнських символів; символи “Таємної вечері” — в декоративно-прикладному мистецтві Візантії на стадіях ранньої імперії із зверненням до зразків мистецтва книжкової мініатюри.

Як відомо, в ранньохристиянський період першими символами у вираженні прихильності до нової релігії, на протипагу язичництву, стали зображення якоря — уособлення віри, риби — аббревіатури “ΙΧΘΥΣ” та хризми — монограми Христа в грецьких літерах “χί” та “ρσ”. Поступово, в катакомбах Рима, перші християни на базі язичницької іконографії та поганського світосприйняття почали створювати сюжети, які відповідали не тільки християнському вченню, але й ілюстрували Святе письмо (Айналов 20; Лихачева 7).

Так само виникає питання: якими джерелами розповсюджувалося християнське вчення до та під час правління імператора Константина I Великого. Ще за два століття до його рейну існувало вчення під назвою “Діахе” (Вчення дванадцяти апостолів) (Свенцицкая 114). Це найбільш рання пам'ятка християнського віровчення кінця I — початку II століття. Складається вона з трьох частин: релігійно-етичної (поведінка громади), літургійної (містить бесіди про Таїнство Євхаристії та характеристики обрядів), практичної та есхатологічної. Ранні християни користувалися й неканонічними Євангеліями (Протоевангеліями) від Іакова та Петра. Та варто зазначити, що в кожній провінції між громадами були свої відмінності (Свенцицкая 185–206).

Наступним джерелом є “Пастир Герми” — твір яким користувалися перші християнські громади в II та III століттях. Головним героєм твору є Герма — раб в минулому, якому Всевишній по-

силає видіння. До Константина I Великого визнавали Євангелія від Матфея та Марка, Луки — не всі, а Одкровення Іоанна взагалі не сприймали. Нікейський собор 325 року мав вирішити питання між єпископами Олександром та Арієм і затвердити список літератури, яка мала використовуватися церквою, як канонічна.

Лаодикійський собор 363 року склав правила та списки книг Старого та Нового Заповітів: чотири Євангелія, Діяння апостолів, Послання, але без Одкровення Іоанна Богослова. В 419 році на Карфагенському соборі було затверджено остаточний список книг Нового Заповіту (до якого увійшов Апокаліпсис), яким християни користуються по сьогоднішній день.

В основу перших прототипів сюжету “Таємна вечеря” лягли мозаїчні зображення бенкетів та свят (Бенкет на арені, III ст. Ель Джем. Музей Бардо, Туніс). На це звернув увагу дослідник А. Грабар та присвятив цьому спеціальне дослідження у вигляді монографії (Grabar 9–10). Якщо раніше мозаїки прикрашали підлоги римських терм або храмів язичницьких богів, то в ранньохристиянський період вони поступово стають невід'ємною частиною декору стін та стель. Про це наочно свідчать численні зображення бенкетів у катакомбах Рима. Чому і як мистецтво язичників вплинуло на розвиток та формування іконографії перших християн — відповідь на це питання варто шукати в естетиці та філософії (Колпакова, Искусство Византии. Ранний и средний периоды 12–14; Колпакова, Искусство Византии. Поздний период 10).

Саме тому пропонуємо розглянути один із найцікавіших, на думку автора пропонованої статті, сюжетів, який належить до перших “прототипів” Таємної вечері, який вплинув у подальшому на формування як її іконографії, так і сенсу, закладеного в неї, а саме — сюжет під назвою “Αγάπες” (грец.) або ж відомий в англійських джерелах як “Agape feast” (англ.).

Отже, звернімося до монументального живопису славнозвісних катакомб Рима. Наприклад, у настінному розписі в катакомбах Святого Калліста (*ил. 1*) цей сюжет зображено вельми класично (Ferra 15). В ранніх зображеннях катакомб такі теми, як світська (бенкет) та релігійна, яка має вже дуже глибоку, християнську семантику, іноді до певної міри перехреснюються

Іл. 1. *Agape feast. Кінець III ст.* Монументальний живопис.
Рим. Катакомби святого Калліста. ("Pinterest")

та співіснують в одному просторі. За довгим столом, вкритим скатертиною, розміщено сім чоловічих фігур у римських тогах. Дві з них — зображені з піднятими догори руками, постаті інших автор, який виконав живопис, намагався зобразити в півоберта, аби передати певну динаміку та пошвавлення присутніх під час бесіди за допомогою жестів рук. На столі лежить риба, по обидві сторони від столу розміщено по чотири кошики. Пізніше цей сюжет за іконографією повертатиме нас не тільки до "Таємної вечері", але й до євангельського сюжету "Весілля в Кані Галілейській" (Покровский 19–29).

У катакомбах святих Петра та Марцелліна можна простежити один і той самий сюжет, виконаний у фресковому оздобленні чотири рази. В зображенні "AGAPE MISCE NOBIS" або ж скорочений варіант "AGAPE MISCE", який науковці перекладали з латинської мови як "Налий нам вина", перед глядачем розгортається сюжет, де серед діючих осіб вже є не тільки чоловіки, але й, що дуже важливо й незвично, постаті жінок та дітей (Grabar 8–10). Отже, якщо попередній варіант "Agape" зайвий раз нагадував про поняття братерської, християнської любові до ближнього та вселенської любові до Бога, то цей сюжет вже дивує глядача появою нових персонажів. Буде доречним зауважити, що з точки зору іконографії попередній твір наслідував зображення фрескового живопису катакомб з віа Латіна, де, на думку А. Грабара, зображено Арістотеля з учнями, та зображення колегії апостолів у фресковому живописі катакомб на

віа Анапо (Ендольцева 147). Ці зразки наочно вказують на міцний зв'язок мистецтва перших християн із мистецтвом язичників, що пізніше вплинуло на формування іконографії раннього періоду панування Візантійської імперії, до якої належали південно- та північно-східні території Італії в VI–VIII ст.

До речі, існує так само і не підтверджена думка, що напис із проханням розлити вино був звернений саме до постатей, зображених у сюжеті з жінками, але ми лишаємо це припущення за межами нашого дослідження.

У катакомбах Петра та Марцелліна твори монументального живопису умовно позначимо літерами від "а" до "є", щоб проаналізувати зображення та зазначити особливості іконографії (іл. 2 а–є). Таким чином, у творі "а" за напівкруглим столом розгортається бесіда. П'ятеро персонажів сидять за столом. Одну фігуру, ймовірно, жіночу, розміщено з правого боку. Зліва — до столу підходить ще одна особа (іл. 2, а). У наступній монументальній композиції так само зображено дійство в люнеті, але вже з постатями двох жінок та трьох чоловіків, які пошвавлено розмовляють між собою (іл. 2, б). У творі "в" частина персонажів, вочевидь святкуючи, підіймають догори келихи. Так само в сюжеті з'являються постаті двох дітей (іл. 2, в). В останньому зображенні частину фігур у лівій частині розміщено напівлежачими (наслідування римської традиції прийняття їжі), при цьому всі діючі особи простягають руки до столу, на якому лежить риба (іл. 2, є). У правій частині

композиції — постать жінки, яка приєднується до дійства (Лихачева 125).

Усі вищезгадані твори об'єднує те, що майстер, який створив ці перші зразки ранньохристиянського мистецтва, зумів художніми засобами передати взаємодію між персонажами в їхніх жестах, нахилах та поворотах голів. Композиційно усі персонажі одягнені в тоги та розміщені вздовж площини стін, склепіння яких за формою нагадують люнет, повторюючи простір всередині катакомб. В еволюції сюжету, який ми умовно в статті називаємо “*Agape*”, змінюється лише кількість дійових осіб, їхні пози, зображення їжі на столі разом з деталями умовного інтер'єру, в якому відбувається дійство. Ці твори своєю іконографією, безумовно, завдячують і римським мозаїкам із змалюванням бенкетів, та фресковим розписам катакомб Домміні, із відтворенням свят, які пізніше стануть прототипами перших зображень Христа з учнями, що можна наочно побачити в катакомбах Святої Домітілли в Римі.

Таким чином, “*Agape*”, безсумнівно, мали належне місце в побуті громад ранніх християн, але єдиною згадкою таких християнських зібрань у джерелах, за свідченнями Архімандрита Кіпріана, викладеними в монографії “Євхаристія” можна вважати згадки в текстах Нового Заповіту — посланні від Іуди ст. 12. та (2 Пет. 2:13), в якому останній засуджував коринфських християн (1 Кор. 11:17–34) (Киприан 23–27).

Наступним і вельми цікавим з точки зору класичних зразків використання стриманої та все ще хрестоматійної язичницької символіки є мініатюра з циклом страстей з Євангелія Святого Августина, датованого VI ст. (i. 3). Фоліо під номером 125, на якому зображено обраний нами сюжет, розділено на чотири ряди, в кожному з яких налічується по три сюжети. Дванадцять мініатюр по периметру фланкує вишукана смуга, яка імітує мармур. Детально розглядаючи іконографію та художні особливості мініатюр, можна побачити, що у верхньому регістрі умовних клейм, які розділяють аркуш, посередині розташовано дуже ранню іконографію сюжету “Таємної вечері”, де Христа зображено ще безбородим юнаком.

На ніжно-блакитному тлі за округлим умовним столом, який нагадує за формою люнет,

Іл. 2. *Agape feast* (a–d). Кінець III ст. Монументальний живопис. Рим. Катакомби святих Петра та Марцелліна. (“Pinterest”)

Іл. 3. Таємна вечеря. Страсті Христові. Мініатюра. VI ст. Італія.
Євангеліє святого Августина Кентерберійського. 25,2×19,6 см. fol. 125. Lib. MS. 286.
Кембридж. Коледж Корпус-Крісті. (Grabar 234)

в центрі зображено постать Христа, якого, на противагу його учням, виділено німбом та рожевим гіматієм на лівому плечі. Всі персонажі одягнені в білі римські тоги, їхні обличчя звернені до центру — до Вчителя. Серед класичної символіки сюжету майстер залишив хліби та чашу в центрі композиції як символи причастя та жертви під час здійснення таїнства. Проте, вирішення образів тут усе ще лишається язичницьким. Апостолів, учнів Христа неможливо ідентифікувати, бо всі вони зображені безбородими юнаками з коротким волоссям, так само, як і їхній Вчитель Христос (Grabar 15).

Слід зауважити, що кількість учнів Христа, яких зображували під час Таємної вечері варіюється в мистецтві книжкової мініатюри, як у Візантії, так і в мистецтві Західної Європи аж до

XIII ст. В цій мініатюрі зображено вісім апостолів, а в сюжеті “Омовіння ніг”, який розміщено на цьому ж фоліо під “Таємною вечерею” — десять. В останньому випадку мініатюрист розмістив сюжет у просторі з ознаками інтер’єру з різьбленим стільцем та величним світильником, який за формою нагадує іудейську мінору, вочевидь для того, щоб зазначити час, коли відбувається це дійство перед таїнством Таємної вечері.

Іконографію сюжету “Таємна вечеря” на прикладі ранніх візантійських пам’яток варто простежити в мініатюрах Євангелія Россано, датованого VI ст., яке зберігається в Єпархіальному музеї сакрального мистецтва в Россано (Італія) та вважається найдавнішим ілюстрованим мініатюрами джерелом Нового Заповіту

(ил. 4). На пергаменті розміщено три сюжети: у верхній частині — “Таємна вечеря” та “Омовіння ніг апостолам”, у нижній — зображення трьох царів зі Старого Заповіту, які нагадують стовпників. Текст Євангелія розміщується над сюжетами та під ними, а в зображенні царів давньогрецькі літери письма вишукано формують умовні стовпи, які окреслені тонкими лініями білого пігменту.

Серед символів, використаних в зображенні сюжету “Таємної вечері”, також слід виділити трьох птахів, які нагадують павичів, Місяць та чашу. Перші є втіленням нетлінності тіла та безсмертя. Місяць, який симетрично зображено на поверхні столу двічі, є натяком на те, що таїнство, яке розділяють учні з Христом, проводиться ввечері. Чаша — символ жертвності — скоріше відіграє роль сільнички, до якої тягнеться

Іуда. В Россанському кодексі так само можна побачити використання ранньої іконографії сюжету, де учні Христа одягнені в білі римські тоги з синіми смугами, та всіх персонажів зображено лежачими, за римською традицією, що відносить до іконографії “*Agape*”, втіленої в розписах катакомб Святих Петра та Марцелліна в Римі.

І тільки в XII столітті була сформована певна хрестоматійна іконографія з використанням вже деталізованих образів апостолів, учнів Христа. Все частіше апостола Іоанна зображують сплячим на грудях Христа, на столі під час Таємної вечері майже завжди присутні хліб як втілення тіла Христового та риби — символіки Христа ще з ранньохристиянського періоду. Яскравими прикладами таких мозаїк є твори XII ст. собору Монреале в Палермо або мозаїчні оздоблення базилики святого Марка у Венеції.

Ил. 4. Таємна вечеря. Євангеліє Россано. Мініатюра. Візантія. VI ст. Пергамент. 30,7×26 см. fol. 3r. Калабрія. Россанський собор. Архієпископська скарбниця. (Ендольцева 229)

Іл. 5. Таємна вечеря. Дискос. Центральний медальйон. Візантія. Кінець IX — початок X ст. Тиснення, перегородчаста емаль, золото, срібло, золочена мідь, коштовне каміння. Діаметр — 12,6 см. Париж, Лувр. (“Pinterest”)

Такі зразки дуже доцільно розглянути в контексті порівняння мистецтва Західної Європи із творами, виконаними на теренах Візантійської імперії, аби простежити їхню еволюцію (Лазарев 89). Згадаймо, що з кінця XIII ст. Константинополь знову стає культурним центром Візантійської імперії, не зважаючи на політичні події та періодичне перенесення культурних осередків до провінцій (Медведев 225–226).

Слід зауважити, що сюжет “Таємна вечеря” не здобув широкого розповсюдження у декоративно-прикладному мистецтві, проте вдалося віднайти виняткові зразки для простеження символіки та розвитку іконографії в ньому (Ebersolt 68–69).

На золотому дискосі з колекції Лувра, датованому кінцем IX — початком X ст. та виконаному в техніці тиснення і перегородчастої емалі (іл. 5) простежується використання лаконічної й стриманої символіки (Durand, *La Patène “Stoclet” au Louvre 17–20*). Стіл за формою нагадує люнет, навколо якого розміщено постаті учнів Христа. На столі три чаші, у центрі — риба, до якої простягає руку, ймовірно, Іуда (Durand, *Patène, L’objet d’art de la saison 7*).

Схоже використання іконографії можна побачити на італійській пластині (частині вітварного оздоблення) зі слонової кістки, датованої прибіл. 1100-м роком з колекції художнього музею Уолтерса в Балтіморі (США).

Хлудівський псалтир, виконаний в Константинополі в середині IX століття, який зберігається в Державному історичному музеї в Москві, є так само одним з найяскравіших прикладів використання зразків ранньої іконографії “Таємної вечері” та чудовим зразком дослідження мистецтва книжкової мініатюри після іконоборчої епохи (іл. 6), хоча й відомо, що більшість мініатюр було поновлено впродовж XII століття різними майстрами (Лазарев

Іл. 6. Таємна вечеря. Хлудівський Псалтир. Константинополь, Візантія. Бл. середини IX ст. Пергамент. 19,5×15 см. Москва, Державний історичний музей. (“Християнська икона”)

240). Саме у мініатюрах згаданого псалтиря сюжет “Таємна вечеря” зберігає зображення світильника, аналогічно до цього ж сюжету в Київському псалтирі, де учнів Христа зображено лежачими, відповідно до римської традиції (Waldemar 220). Варто зазначити, що у Хлудівському псалтирі постаті Христа та Іоанна виділені німбами, тоді як решта учнів позбавлена їх.

Таким чином, за результатами згаданої низки пам’яток можна простежити не тільки еволюцію та розвиток іконографії, але й особливості відтворення сюжету, використану символіку та її зміст. Так само і яким чином зображення бенкету трансформувалося та врешті перейшло в повноцінний сюжет, сповнений глибоким християнським змістом, який набув значного поширення в сакральному мистецтві.

Висновки. На підставі викладеного матеріалу можемо скласти уявлення про певну низку пам’яток ранньохристиянської доби та раннього періоду панування Візантійської імперії, серед яких є справжні шедеври монументального та декоративно-прикладного мистецтва. Зображення “*Αγάπες*” або так звані “*Agape feast*” в монументальному оздобленні катакомб Святого Калліста,

Святих Петра та Марцелліна стали зразками для формування ранньої іконографії “Таємної вечері”. Вони відобразилися у творах книжкової мініатюри та декоративно-прикладному мистецтві. При цьому, надзвичайно важливим є те, що цей сюжет дає змогу простежити не тільки еволюцію іконографії апостолів, а й літургійний, євхаристичний аспект сюжету. Базуючись на останніх доступних дослідженнях зарубіжних фахівців, автором цієї публікації описані та уточнені особливості формування іконографії творів із зазначенням особливостей формування та використання певної іконографії. Ґрунтовніше дослідження іконографії “Таємної вечері” в декоративно-прикладному мистецтві та мистецтві книжкової мініатюри є темою окремої статті.

Перспективи використання результатів дослідження. Матеріали, отримані в результаті дослідження, можуть бути використані в процесі подальших досліджень іконографії сюжету “Таємна вечеря” в контексті та на прикладі мистецтва катакомб і творів, які зберігаються в музеях Європи та США, а також здійснення або ж уточнення атрибуції певної низки творів мистецтва.

Цитовані праці

- Айналов, Дмитрий. *Эллинистические основы византийского искусства*. Санкт-Петербург: Типография И.Н. Скороходова, 1900. Печать.
- Ендольцева, Екатерина. *Соль земли: Образы апостолов в позднеантичном мире*. Санкт-Петербург: Русская христианская гуманитарная академия, 2011. Печать.
- Киприан (Керн), архим. *Евхаристия: (Из чтения в Православном Богословском институте в Париже)*. Москва, 2006. Православие и современность. Электронная библиотека. Веб. 9 Груд. 2019. <<https://www.eparhia-saratov.ru/Content/Books/170/8.html>>
- Колпакова, Галина. *Искусство Византии. Поздний период*. Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2004. Печать
- Колпакова, Галина. *Искусство Византии. Ранний и средний периоды*. Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2004. Печать.
- Лазарев, Виктор. *Византийская живопись*. Москва: Наука, 1971. Печать.
- Лихачева, Вера. *Искусство Византии IV–XV веков*. Ленинград: Искусство, 1981. Печать.
- Медведев, Игорь. *Ренессансные тенденции поздневизантийской культуры. Культура Византии XIII — первая половина XV в.* Москва: Наука, 1991. Печать.
- Покровский, Николай. *Очерки памятников христианской иконографии и искусства*. Санкт-Петербург: тип. А. П. Лопухина, 1900. Печать.
- Свенцицкая, Ирина. *Раннее христианство: страницы истории*. Москва: Политиздат, 1987. Печать.
- Христианская икона. Веб. 19 Трав. 2019 <<http://all-photo.ru/icon/index.ru.html?big=on&img=28282>>
- Durand, Jannic. La Patène “Stoclet” au Louvre. *La Revue du Louvre et des musées de France*. 4 (1998): 17–20. Print.
- Durand, Jannic. Patène. *L’objet d’art de la saison*. 7 (Janvier-Mars) (1999): 15 — 20. Print.
- Ebersolt, Jean. *Sanctuaires de Byzance: Recherches sur les anciens trésors des églises de Constantinople*. Paris, 1921. Print.

- Ferrua, Antonio. *Le Pitture della nuova catacomb di Via Latina*. Pontificio istituto di archeologia cristiana. Monumenti di antichita Cristiana. Series 2, 8. Vatican City, 1960. Print.
- Grabar, Andre. *Christian Iconography. A Study of Its Origins*. (The A. W. Mellon Lectures in the Fine Arts, 1961). Princeton, N.J.: Princeton University Press (Bollingen Series XXXV, number 10), 1968. Print.
- Pinterest. Веб. 10 Трав. 2019 <<https://www.pinterest.com/pin/331155378847178468/>>
- Pinterest. Веб. 2 Трав. 2019 <<https://www.pinterest.com/pin/331155378847177587/>>
- Pinterest. Веб. 2 Трав. 2019 <<https://www.pinterest.com/pin/331155378847178272/>>
- Pinterest. Веб. 2 Трав. 2019 <<https://www.pinterest.com/pin/331155378847178264/>>
- Pinterest. Веб. 2 Трав. 2019 <<https://www.pinterest.com/pin/331155378847178275/>>
- Pinterest. Веб. 2 Трав. 2019 <<https://www.pinterest.com/pin/331155378847178266/>>
- Waldemar, Deonna. L'Ornementation des lampes romaines. *Revue archeologique*. 5 XXVI (1927): 233–63. Print.

References

- Aynalov, Dmitriy. *Ellinisticheskie osnovy vizantiyskogo iskusstva*. Sankt-Peterburg: Tipografiya I.N. Skorokhodova, 1900. Pechat.
- Yendoltseva, Yekaterina. *Sol zemli: Obrazy apostolov v pozdneantichnom mire*. Sankt-Peterburg: Russkaya khristianskaya gumanitarnaya akademiya, 2011. Pechat.
- Kiprian (Kern), arhim. *Evharistiya: (Iz chteniya v Pravoslavnom Bogoslovskom institute v Parizhe)*. Moskva, 2006. Pravoslavie i sovremennost. Elektronnaya biblioteka. Veb. 9 Grud. 2019. <<https://www.eparhia-saratov.ru/Content/Books/170/8.html>>
- Kolpakova, Galina. *Iskusstvo Vizantii. Pozdnyy period*. Sankt-Peterburg: Azbuka-klassika, 2004. Pechat.
- Kolpakova, Galina. *Iskusstvo Vizantii. Ranniy i srednyy periody*. Sankt-Peterburg: Azbuka-klassika, 2004. Pechat.
- Lazarev, Viktor. *Vizantiyskaya zhivopis*. Moskva: Nauka, 1971. Pechat.
- Likhacheva, Vera. *Iskusstvo Vizantii IV — XV vekov. — Leningrad: Iskusstvo*, 1981. Pechat.
- Medvedev, Igor. *Renessansnye tendentsii pozdnevizantiyskoy kultury. Kultura Vizantii XIII — pervaya polovina XV v. Moskva: Nauka*, 1991. Pechat.
- Pokrovskiy, Nikolay. *Ocherki pamyatnikov khristianskoy ikonografii i iskusstva*. Sankt-Peterburg: tip. A.P. Lopukhina, 1900. Pechat.
- Sventsitskaya, Irina. *Ranee khristianstvo: stranitsy istorii*. Moskva: Politizdat, 1987. Pechat.
- Khristianskaya ikona. *Accessed*. Web. 19 May. 2019 <<http://all-photo.ru/icon/index.ru.html?big=on&img=28282>>
- Durand, Jannic. La Patène “Stoclet” au Louvre. *La Revue du Louvre et des musées de France*. 4 (1998): 17–20. Print.
- Durand, Jannic. Patène. *L'objet d'art de la saison 7 (Janvier-Mars) (1999): 15 — 20*. Print.
- Ebersolt, Jean. *Sanctuaires de Byzance: Recherches sur les anciens tresors des eglises de Constantinople*. Paris, 1921. Print.
- Ferrua, Antonio. *Le Pitture della nuova catacomb di Via Latina*. Pontificio istituto di archeologia cristiana. Monumenti di antichita Cristiana, series 2, 8. Vatican City, 1960. Print.
- Grabar, Andre. *Christian Iconography. A Study of Its Origins*. (The A. W. Mellon Lectures in the Fine Arts, 1961). Princeton, N.J.: Princeton University Press (Bollingen Series XXXV, number 10), 1968. Print.
- Pinterest. *Accessed*. Web. 10 May. 2019 <<https://www.pinterest.com/pin/331155378847178468/>>
- Pinterest. *Accessed*. Web. 2 May. 2019 <<https://www.pinterest.com/pin/331155378847177587/>>
- Pinterest. *Accessed*. Web. 2 May. 2019 <<https://www.pinterest.com/pin/331155378847178272/>>
- Pinterest. *Accessed*. Web. 2 May. 2019 <<https://www.pinterest.com/pin/331155378847178264/>>
- Pinterest. *Accessed*. Web. 2 May. 2019 <<https://www.pinterest.com/pin/331155378847178275/>>
- Pinterest. *Accessed*. Web. 2 May. 2019 <<https://www.pinterest.com/pin/331155378847178266/>>
- Waldemar, Deonna. L'Ornementation des lampes romaines. *Revue archeologique*. 5 XXVI (1927): 233–63. Print.

Подано до редакції 3.06.2019

Рецензенти:

Коренюк Ю. О. — кандидат мистецтвознавства, доцент;

Міляєва Л. С. — доктор мистецтвознавства, професор, академік НАМУ.